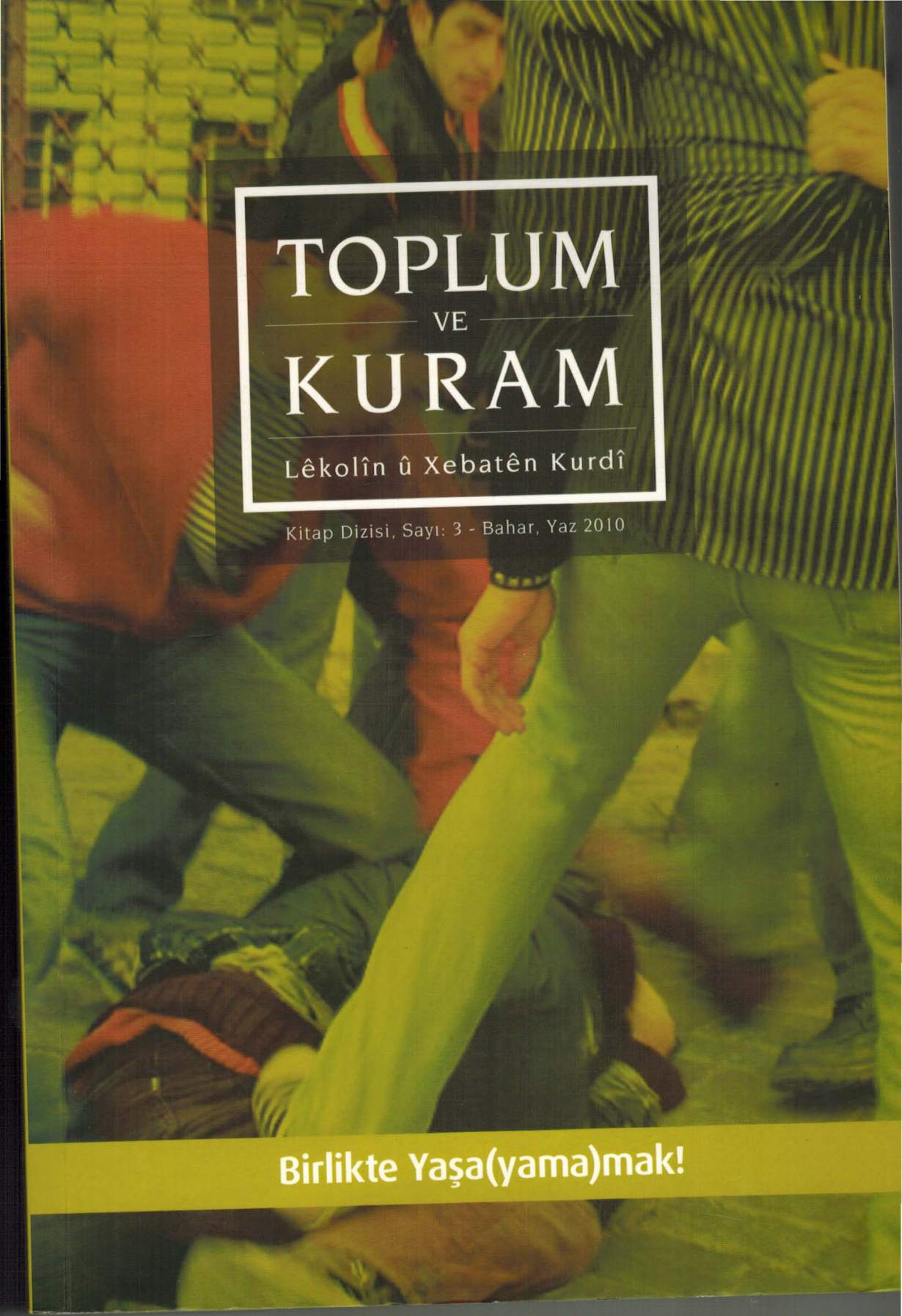

TOPLUM VE KURAM

Lêkolîn û Xebatên Kurdî

Kitap Dizisi, Sayı: 3 - Bahar, Yaz 2010

Birlikte Yaşa(yama)mak!

Kürdistan Malûmâtı

Bahattin Demir, Namık Kemal Dinç,
Ayhan Işık, İnci Şahin[1]

"Kürdistan Malumatı" başlığıyla hazırlanan bu rapor (layiha), Kürdistan'ın çeşitli kazalarında kadı vekilliği (naiblik) yapmış Ahmet Fazıl Efendi isminde bir yetkili tarafından 1895 yılında kaleme alınmıştır. Raporun girişindeki hitaba bakılırsa, aynı yıllarda Anadolu Genel Müfettişi sıfatıyla bölgede görev yapan Müşir Şakir Paşa'ya yönelik yazılmıştır. Aşağıda transkrip edilmiş ve günümüz Türkçe'sine çevrilmiş halini sunduğumuz "Kürdistan Malumatı" başlıklı bu raporun ön sayfasında Ahmet Fazıl Efendi'nin mezkur layihası haricinde üç ayrı raporun daha hazırlandığı ve Müşir Şakir Paşa'ya sunulduğu anlaşılmaktadır. Şakir Paşa, IV. Ordu Komutanı Müşir Zeki Paşa ile birlikte bölgede Kürt aşiretlerinden oluşturulan "Hamidiye Alayları"nı teşkil eden ve II. Abdülhamit'in "Doğu Siyaseti"nin hayat bulmasında rol oynayan önemli isimlerden biridir. Bahsi geçen ikilinin 1890 yılında Kürtler arasında Hamidiye Alaylarının teşkiline giriştikleri bilinmektedir. Tanzimat'tan beri Kürt aşiretlerine nüfuz etmeye, onları denetimi altına almaya çalışan Osmanlı Devleti'nin, mücadele içine girdiği Kürtleri gerek denetimi altına almak gerekse kendi politikalarına tabi kılmak için Onları tanımaya yönelik bir takım faaliyetler içine girdiği görülmektedir. Okuduğumuz raporlardan anlaşılmaktadır ki Osmanlı Devleti, Kürtleri yeterince tanımamaktadır. Bu anlamda Osmanlı-Kürt ilişkilerinin önceki dönemine dair ipuçları da veren bu raporlar, bölgede Kürtlerle birlikte yaşayan başta Ermeniler olmak üzere diğer halkların yaşamları hakkında da önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

---

1 "Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu"nun kolektif faaliyeti olarak hazırlanmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
Yıldız Esas Evrakı (YEE) 131/32

Anadolu Genel Müfettişi Şakir Paşa Hazretlerine özeldir.

Sason Naibi[2] Fazıl Efendi'nin Kürdistan'a dair layihası.
Erzincan'da Mustafa Efendinin Dersim'e dair layihası.
Mardin Mutasarrıfı[3] Şükrü Paşa'nın " " "
Yüzbaşı Mehmet Beyin " " "

Kürdistan Malûmâtı

Ola ki üzerinde konuşulur ve araştırılır düşüncesiyle Kürdistan'da bildiğim bazı durumları hâk-pâ [y] devletlerine[4] sadık bir şekilde arz etmeyi uygun buldum.

Burada her şeyden evvel dikkate alınması gereken bir şey var ki, bugüne kadar yüce hükümetimizle ahali ve tebaası[5] arasında iyi ilişkilerin ortaya çıkmamış olmasıdır.

Memurlar: Kürtlerin idaremize girmesinden bu yana büyük hükümetimize ısınamamış olmaları, özellikle halkın çoğunun Müslüman olduğu halde hükümetimizi yabancı olarak görmeleri memurlarımızın affedilmeyecek kabahatleri ve kötü idarelerindendir.

Bize göre Kürtlere gönderilen hemen hemen bütün memurlar –durum ve koşullara hâkimiyet ve uygunluk aranmaksızın- sahtekar ve dürüst olmayan veya işledikleri suçlar nedeniyle gönderildikleri söylenmeyen "iki anlamda" da geçinmek için gönderilmiş kişilerdir. Kürdistan'da mahkemeler yapılan işlere aracı kılınarak yük haline gelmiş yahut zararlı bir biçime bürünmüştür. Güya –gerçek sebepleri bilinmiyormuş gibi- taşkın fikirlere çare olmak için, mahkemelerin bağımsızlığı tehdit edilmiş ve Adliye Nezareti'nin resmi bir yazısı ile herhalde valilere, mutasarrıflara boyun eğdirilerek sürekli emir verildiğinden, Müslümanlar dahi bu hükmedici emirlerden kendilerini kurtaramamıştır.

2- Kadı vekili.
3- Sancak adı verilen idari birimin başında bulunan memur için kullanılan unvandır. Sancak (veya liva) kazâ ile vilayet arasında yer alan idari bir birimdir.
4- Burada kast edilen raporun yazıldığı kişi yani Şakir Paşa'dır. Belgenin ilk sayfasında; yazarlarının görev yerleri, görevleri ve isimleriyle aktarılan dört layihanın da Şakir Paşa'ya hitaben yazıldığı anlaşılmaktadır.
5- Burada "tebaa" derken gayri-müslim kesimler kast edilmektedir. Raporun ilgili bölümlerinde ahali ve tebaa ayrımı daha iyi anlaşılmaktadır.

Memurlarımız burada milli onur ve şereften ziyade talan hevesini sürdürmektedirler. Özellikle büyük memurlar ve mülkiye memurları bu geçerli olan durumdan, özel idareden faydalanmayı öğrenmişlerdir. Beyleri ve ağaları eşkıyalıkla, yağmacılıkla tenkit ederek; Hıristiyanları da bozgunculara ortak olmakla, kötü niyetle itham ederek ve ettirerek devlet dairelerine çağırıp, genellikle buralarda ağırlayıp hakkında araştırma yaptırdıktan sonra geri gönderirler. Ünü yayılmıştır ki, bir büyük memurun son iki sene zarfında aldığı paralar hesap edilmiş ve sadece Ermenilerden alınanın toplamda 17 bin küsur lira olduğu ortaya çıkarılmıştır.

İşte bu durumlar, bu resmi şekavetler özellikle Ermeniler arasında dolaşmakta olan bozguncu reislerin eline büyük kozlar veriyor. Bir taraftan bu reisler, diğer taraftan hareket halindeki genç-Ermeniler bu durumu günü gününe Avrupa ve Amerika'daki hamiyetli dostlarına ihbar ediyorlar. İhtimal ki bu eşkıyalıklar İstanbul'a dahi Avrupa'dan bildirilmektedir. Çünkü memurlarımız -hesaplarına uygun gelen- bu durumu kimseye bildirmek istemezler. Bu anlamda Cizvit papazları da eksik olmadık belalarınızdır. Bu papazlar; Ermeni, Keldani, Süryani bütün Katolik dindaşlarından etkilendikçe, olayları Avrupa Cizvit şirketlerine mezalimi bildirme yolunda ihbar etmekten geri kalmazlar.

Ahali: Müslümanlar genelde Şâfiî veya mutassıb olduklarından bize, Hanefi Müslümanlara dahi bir nevi nefret ve tereddütle bakarlar. Onlar Siirtli, Vanlı biz ise Osmanlı yani yabancı ve ayrı gayrı görünmekten kurtulamamışız. Ulema ve Kürt şeyhleri dahi bu ayrı gayrılığı muhafaza ederek menfaat temin etmeye çalışıyorlar. Bunlar hükümetin emrine bakmaksızın ulu orta her yerde düşüncelerini açıklayarak gezerler. Halkın cahilliğinden faydalanarak hükümetin zulmünden, meşruiyeti bulunmadığından hatta cuma günü için Ezan-ı Sultaniye gerek olmadığından bahsederek, halkı hükümete karşı nefret ettirmeye ve himayelerinde yaşadıkları ağalara yaklaştırmaya çalışıyorlar.

Gariptir ki, cuma günü hutbelerinde Müslümanların halifesi adına okunması gereken duayı hutbenin dışında bırakmak için, hutbeye başlamadan evvel sürekli Kur'ân okuyarak bizi aldatmaya çalışıyorlar.

Hıristiyanlar: Kürdistan "gavurları" bedbaht adamlardır. Şâfiîler nazarında Hıristiyanların dinen koruma altına alınması gerekmediğinden, mal ve canları helal, yani ulemanın fetvasıyla kanlarının dökülmesi caiz kabul edilir. Halbuki bir bey ya da ağanın miras kalmış ve satın alınmış gavuru oluna. Hıristiyan köylüler büyük çoğunlukla bir Kürt beyinin, ağanın malı yani Hıristiyan'ı olur. Ağa, bey kazandığını alır. Fakat her duruma karşı canını "ailesiyle beraber" koruması altına alır. Hatta bu himaye konusunda o kadar ileri gidilir ki, pek çok zaman bir bey ya da ağa gavurunu korumak adına insanlarını ve aşiretini feda eder. Bu onların mert-

lik kanunlarının gereğidir. Bu türlü Hıristiyanlar, efendisinin nüfuz ve kuvvetine bağlı olarak halk ve kendi emsalleri arasında o oranda sözü geçer ve saygı görür. Ancak ağa, bey kendi gavurunu her zaman satma hakkını korur. Beş bin, on bin kuruş bedel karşılığında bir Hıristiyan ailesinin satıldığı çokca görülürmüş.

Hala Bedirhanilerin gavurları –Siirt'de Abuşayanlar olarak tanınırlar– vaktiyle efendileri gibi nüfuzlu ve onların himayeleri altında zengin oldukları halde bugün muhtaç ve perişan bir durumdadırlar. Hıristiyanlar –Müslümanlarla beraber yaşadıkları yerlerde– uygulama ile ilgili hususlarda hor görülürler. Öyle bir hal ki, bir papazın hakarete uğramaksızın sokaktan geçmesi kolay değildir. Halen yüce devletimiz iki defa padişah buyruğu çıkardıysa da, 20 senedir Keldanilerin kendi yaşadıkları yerlerde küçük bir kilise inşa etmeleri sağlanamamıştır. Ulemadan birisiyle bu konuda şeriatla ilgili münakaşada bulunduk. Nihayet bize dediği gibi "mademki hükümet bizdedir, mümkün değil yaptırmayacağız. Çünkü onlar da doğal olarak bize müsaade etmeyecekler." Bu konuda ulema ve Kürt şeyhleri avama hoş görünmek için devlete zorluklar çıkarmaktan geri durmazlar. Zaten halden anlamazlar ki.

Aşiretlere mensup kişiler kasabalarda yaşayan ahaliden daha talihsiz ve iki kat sıkıntı içindedir. Şehirlerde yalnız memurlarımızın kötülüklerine katlanan ahali, şehir dışında ise fazladan olarak ağalarının, beylerinin emirlerini yerine getirmeye, vergilerine boyun eğmeye mecburdur, yoksa yaşayamaz. İşte bu aşiret mensuplarının –yerleşik olsun olmasın– aşar, ağnam gibi ödemeleri gereken vergileri her sene önce bir kere ağaları tarafından alınır ve tahsil edilir. Sonra sıra hükümete gelir fakat bu durumda ağalar yine memurlara iştirak ederek hazinenin hukukunu çalarlar. İşte genellikle bakayâ[6] denilen bu bela ile birkaç defa tahsil edilen vergilerin hayalidir ki, bunlar devletin maliyesini, gelir ve giderlerinin denkliğini oluşturur. Aşiret halkı yüce hükümetimizin nüfuz ve himayesine nail olmamaları sebebiyle ağalarının günlük masraflarını dahi yerine getirmeye mecbur tutuluyorlar. Ağaların konup göçmek, misafirlerini yedirip içirmek yahut hükümetten bunları saklayıp korumak gibi masraflarının karşılığı olarak sürekli bir çeşit vergileri vardır ki, bunlar da zamanı geldiğinde hububattan, yün yapağıdan hasılatın üçte birinin tahsil edilmesi şeklinde sağlanır. Zaten güzel civanlar, kıymetli mallar daima ağaya sunulurdu. Aksi bir davranış muhakkak ki suç sayılırdı. "Bey demek bir kıtanın hükümdarı, ağa ve ağaya bağlı memurlar beyin kölesi demektir." Temettü vergisi[7] vaktiyle pek oransız tayin edildiğinden bir kı-

6- Tahsil olunamayıp ertesi seneye kalan vergi ve varidat.

7- Tüccar ve esnaftan senelik kazançları üzerinden alınan vergi hakkında kullanılan bir tabirdir.

sım halkın hicret etmesine ve felaketine, memleketinde harap ve sahipsiz kalmasına sebep olmuştur. Öncelikle emlak ve arazi vergilerinin dağıtılması sırasında aşırıya kaçan uygulamalar fenalıklara sebep olmuş ve daima zayıfları ezmiştir.

Yirmi otuz bin kuruş değerindeki emlak ve araziye sahip olanlar nüfuzlu kişiler olmasına rağmen, üç yüz, beş yüz yahut beş bin kuruşluk bir hane ve tarla sahibi kişi dahi sekiz yüz bin kuruşluk vergilere tabi tutulmuştur. Uzun zaman oluyor ki sahipsiz kalan bir köyün, harap olmuş bir mülk ve hanenin vergileri sebepsiz yere komşularına yüklenir ve onlardan tahsil edilir. Bunlar tahammül edilemez dereceye geldiğinde, zavallı fukaralar bu durumdan bir an önce kurtulmak için emlak ve arazilerini terk ederek çoluk çocuk hicrete başlarlar. Bugün -bizim bildiğimiz Siirt livasında- gerek bu yüzden gerekse aşiret beylerinin sataşmaları ve yağmaları yüzünden İslam, Hıristiyan altmış kadar karye (köy) halkı dağılmış, arazi ve emlakleri kuru bir toprak parçası haline gelmiş, esefle belirtmek gerekir ki vergileri hala o köyler namına ifa veyahut komşularından icra edile gelmiştir. Bu anlamda idare olarak yapılması gereken hepsinin geçmiş yıllık gelir giderini –devletin kanun değişikliklerine rağmen- korumak gayretiyle istifade (…)[8]

Temettü konusuna gelince, bu da diğer vergiler ölçüsünde yolsuzlukla beraber köyler ve kasabalarda yaşayan halkı tarımsal açıdan ezmiştir. Temettü vergisinin aşar[9] ve ağnam[10] gibi vergilerle ilgisi olmayan ticaretlere ait olması gerekir ki, Kürdistan'da ve Osmanlı ülkesinin bildiğimiz başka bazı yerlerinde öyle ticaretle münasebeti olmayan köylüler, hatta rençperlere bile emlak ve arazi vergileri kadar ve bazen daha fazla temettü dağıtılıp, yüklenmiştir. Daima devleti şaşırtan bakayânın bir kaynağı da işte bu yolsuz vergi ve temettü felaketidir. Gerek bu yolsuz vergi dağıtımları gerek ağalar ve beyler adına yapılan kayıtlı tahsil ve cibâyetler[11] devletin maliyesini yanlış hesaplara sevk etmiştir. Siirt'te bulunduğumuz zamanlar burası için görevlendirilmiş kimseler olarak, sancağın gerçek durumuna uygun vergilerin tahsilini, gelir ve giderlerinin denkliğini sağladık. Kamuya ait otuz iki yük maldan başka -her sene (…)[12] yönelik olarak- on sekiz yük kadar tahsilat olabildiğini gördük. Buna karşılık bize ulaşan havalelerin ise neredeyse altmış yüke yakın olduğunu görünce, işin gereğini yapmanın önemini veya hayret verici soyluluğunu düşündük. Bereket versin ki seneden seneye artan havaleler, o senenin

8- Burada birkaç kelime okunamamıştır.
9- Tarım ürünleri üzerinden alınan onda bir oranındaki vergi.
10- Küçükbaş hayvandan alınan bir vergi.
11- Vergilerin ve başkaca devlet gelirlerinin tahsili. Bu işi yapan kişiye câbî denir.
12- Burada bir kelime okunamadı.

mallarına tahsis edilerek geçmişin bugünle ilişiği kesilmiş ve bu şekilde iyi kötü devam ederek bir denk bütçe kararı korunmak istenmiştir.

Ek olarak; mevcut idarenin kaynaklarını araştırırken oralarda dolaşan papazlarla bazı yoldan çıkarıcıların hal ve durumlarından bahsetmeyi faydalı gördüm.

Buralarda gizliden gizliye işleyen ve günden güne yerleşen ve yayılan iki felaket vardır ki, nihayetinde devletin idari işleri veyahut özellikle hükümet şekli ile ilgili olup bunu acizane bir tarzda yazı ile bildirir, arz ederim: Birincisi ecnebi Cizvit papazlarıdır. Bunların -merkezi Musul olmak üzere- Diyarbekir, Bitlis, Hakkari, Van vilayetleri ve çevresinde, genel olarak köylü, cahil Hıristiyanlarla bazı Müslümanlar üzerinde yürüttükleri çalışmalar tesir etmektedir. Bu papazlar adı geçen vilayetlerin hemen her kaza ve köyüne yayılarak her yerde birer ikişer bulunmaktadır. Bu papazlar Avrupa'dan kendilerini kovan ve uzaklaştıran ecnebi konsolosların özel himayelerine girerek ve bazı Osmanlı memurlarımıza -tavsiye ve hediyelerle- yakınlık gösterip, gizli işlerini öğrenerek yardım etme olanağına ulaşırlar. Şu başarılarından istifade ederek "bizim hükümette nüfuz ve itibarımız vardır, sizi himaye ederiz, vergiden kurtarırız" tarzında sözler söyleyip dolaşarak zaman zaman zavallı köylüleri Katolik olmaya sevk ederler. Bu durum bir takım yerli Hıristiyanları fena halde etkiliyor. Galiba beş sene kadar önce Papa'yı ziyaret eden Katolik Patriği Azaryan Aks Papa tarafından Şark Hıristiyanlarına "Kondâk"[13] tabir edilen kutsal vasiyetler ve bir bildiri ile yetkiye sahip olarak geri dönmüş. Buralarda yaygın olarak dile getirilen yorumlara göre "Şark Hıristiyanları Roma kilisesine itikaden bağlandıkları taktirde papalığın güçlü nüfuzuyla maddi manevi özgürlüklerine kavuşacakları ve kendilerinin himaye edileceği" açıkça vaat edilmiş. Bunun böyle okunması hükümetin gafletine atf olunarak kiliselerde heyecan uyandırmıştır.

Düyûn-ı Umûmiyye[14] idare meclisi üyesi "Halarsisen" olup, Cizvit Dominiken şirketinin etkili üyelerinden olan mösyö "Berje"nin buralardaki papazlarla o yolda açık, deşifreli mektupları eksik olmamak da ve hükümetçe açılmış olunan bazı posta evrakında papazlara uygun büyücek Düyun-ı Umumiye memurlukları tavsiye edilmekte olduğu görülmektedir.

Bu papazlar hükümetin gaflet ve yardımıyla senede birkaç defa dolaşarak propaganda yaparlar. Musul'da serbest matbaaları ve bugün kayıtsız

13-Dini bir sıfat olan bu kelimenin karşılığı bulunamadı.

14-(Genel borçlar) Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yabancı devletlerden aldığı borçlara karşı gösterdiği gelirleri toplamaya mahsus, yabancı memurların idaresi altında ve İstanbul'da bulunan müessese.

ve şartsız çocuklar ve kızlar için mektepleri vardır. İslam kızlarının terbiyesinin yabancılara bırakılması Müslümanları yaralayacağı gibi Süryani, Keldani ve Ermeni çocuklarının dahi yabancılara terk olunması hükümetin kayıtsızlığına dayanmaktadır. Yukarıda bahsedilen durumların cereyan etmekte olduğu yer ve mevkilerde ahalinin vahşilik ve cahillikleri, yabancıların bahsettiğimiz niyetlerini korumaları, memurlarımızın bilgisiz ve acizane bulunmaları, haysiyet sahiplerine Cebel-i Lübnan (Lübnan Dağı) mevkisini ve tarihini hatırlatmaktadır.

Diğer taraftan bu papazlar ara sıra bu gezmelerinde ağalara dahi uğrayarak hediyeler takdim ederler ki, konumuzun ikinci bölümü bunlara yönelik olacaktır.

Siirt livasının doğu tarafında bulunup, vaktiyle Bedirhanların şekavetlerde bulundukları Botan bölümünde, mevcut durum ve coğrafi konumundan istifade ederek yeni Bedirhanlar gibi ortaya çıkmaya çalışan ağalar eksik olmamaktadır. Bunlarda yağma ve çapul fikirlerini muhafaza etmek üzere, ele geçirilmesi güç mevkilere yerleşmiş olmakla beraber, içlerinde okur yazar olan, daha garibi yüce devletimizin tarihini ve nasıl meydana geldiğini araştıran akıllı kişiler de bulunmaktadır.

Bunlardan Ağayı Sor[15] ismiyle tanınan Mehmet Ağa ve Betvan Ağası Mehmet Mısto ve Cizreli Mısto Paşa silahlı eşkıya olarak en önemlilerinden sayılabilirler.

Bunlardan iki Mıstolar daima birbirini gözetim altında bulundurup çatışma halinde olduklarından, Eruh kazası Deyr-i gul[16] nahiyesi yayla güzergahları boyunca yetmiş seksen kadar köy harap olmuş ve ahalisi boşalıp sahipsiz kalmış bulunmaktadır. Ağayı Sor bunların okur yazar akıllılarından olmakla birlikte "hükümdar dahi bizim gibi aşiret ağalığından ortaya çıkmıştır" düşüncesini ara sıra sarf etmekten vazgeçmez. Bunların etrafında yağma ve çapul etmek üzere özel eşkıyaları vardır ki, gizlice çaldıkları eşya ve hayvanları ağanın merkezine götürüp teslim ederler ve tamamı bir çeşit paylaşıma tabi olurlar. Bunlar gerek böyle eşkıyalıklardan ve gerek diğer ahali ve hükümetten zorla ve vergi tahsiliyle elde ettikleri mallar sayesinde zengin olduklarından fazlasıyla yeni silahın da sahibi olmuşlardır.

Ağayı Sor, Şırnak merkezinde otuz kırk odayı bulan bir ev yahut kale inşa etmiştir. Buraya gelecek "kaymakamlar, mutasarrıflar gibi" hükümet

15- Sor, Kürtçe kırmızı renge verilen isimdir.
16- Bugün Eruh ilçesine bağlı Dergül isminde bir nahiye bulunmaktadır. Bahsedilenin bu nahiye olma olasılığı yüksek görünmektedir.

memurlarını kolay kolay huzuruna kabul etmez veyahut bir iki gün sonra birkaç dakikalık bir kabule müsaade eder, sonra kaybolurmuş. Ağayı Sor'un nüfuzunun etkinlik alanı kısmen Siirt livasında ise de ağırlıklı olarak Hakkari Van taraflarında olmak üzere üç yüz kadar köyü kapsamına almaktadır.

Bazı fikirlere göre bunlar üzerinde yüce hükümetimizin tesisi veya nüfuzunun temini, eşkıyalık ve saldırganlıkların engellenmesi bir yolun vücuda getirilmesine bağlıdır.

Bu yol Van, Hakkari, Bitlis vilayetlerinin huzur ve asayişinin temini ve Diyarbekir, Musul vilayetleriyle beraber hepsinde ticaretin genişletilmesi açısından pek mühim olacaktır.

Diyorlar ki bu yol Botan Nehri'nin Dicle'ye yakın bir noktasından karayolu ile Botan bölümünün içerisine girerek ve Deyr-i gul, Şırnak nahiyelerinden geçerek Hakkari, Van vilayetlerine varacak ve uygun mevkileri elbette karakollarla sağlamlaştırılacaktır. Bazı yerler için böyle yolların yapılması önemli olsa gerektir.

Mütâlaa: Kürdistan'da hukuk ve görevler eşitlik temelinde tayin edilerek genç memurlara emanet edilmeli ve bunlara iki kat maaş verilmelidir.

Ahalinin okullar ve eğitimde katılımı sağlanarak devletin mezhep ve resmi dili burada kuvvetlendirilmeli ve hükümetin özel ruhsatı olmadıkça şeyhler ve ruhbanın irşat toplantıları yapması ve dolaşması yasaklanmalıdır.

Eski Siirt, Halen Sason Naibi

Ahmet Fazıl 19 Eylül 1895

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
Yıldız Esas Evrakı (YEE) 131/32

Yâver-i Ekrem Hazret-i Şehr-yârî ve Anadolu-i Şâhâne Müfettiş-i Umûmîyyesi Devletlû
Şakir Pâşâ Hazretlerinin Hâk-pâ[y] sâmîlerine mahsûsdur.

Sason Naibi Fazıl Efendinin Kürdistana dâir lâyıhası
Erzincanda Mustafa Efendinin Dersime dâir lâyıhası
Mardin Mutasarrıfı Şükrü Paşanın " " "
Yüzbaşı Mehmet Beyin " " "

Kürdistan Ma'lûmâtı

Şâyed medâr-ı bahs ve tedkîk olur mütâlaasıyla Kürdistanda bildiğim ba'z ahvâlin hâk-pâ[y] devletlerine sâdıkane arzını münâsib gördüm.

Burada her şeyden evvel nazar-ı dikkate ma'rûz bir şey var ki şimdiye kadar henüz hükûmet-i seniyyemizle ahâlî ve tebaası arasında râbıtan-ı hasenenin adem-i husûlüdür.

Me'mûrîn. Kürdlerin idâremize duhûllerinden beri hükûmet-i ummâniyemize ısınamamış olmâları bil-hâssa ekser-i ahâli Müslüman oldukları makam-ı mukaddes-i hilafete yabancı nazarıyla bakmâları me'mûrlarımız içûn afv olunmayacak kabâhat ve sû-i idârelerindendir.

Bize geliyor ki Kürdlere gönderilen hemân umûm me'mûrlar –hâl u mahâle vukûf ve münâsebeti aranmaksızın– nazlı ve dürüst olmayan veyâhûd seyyiâtı sebebiyle söylemeyan bir sürü ihtiyârlar gençler geçinmek "iki ma'nâsıyla" üzere gönderilmişlerdir. Kürdistanda adliyye vasıta-i icrâât ola ola yük hâline gelmiş yâhûd muzırr bir renk ve sûret almışdır. Güyâ –esbâb-ı hakîkiyye bilinmiyormuş gibi– tuğyân-ı efkâra çâre olmak üzere mahâkimin istiklâli tehdîd idilmiş ve adliyye nezâretinin bir emirnâme-i resmiyyesiyle herhâlde valilere mutasarrıflara itâatle hükm oluna oluna Müslümânlar dahi bu hükm-i âmir-âneden azâde olamaz olmuşdur.

Me'mûrlarımız burada hamiyyetden ziyâde çâpûl hevesini muhâfaza iderler. Bil-hâssa büyük ve mülkiyye me'mûrları ahval-i câriyyeden idâre-i husûsiyyeden istifâdeyi öğrenmişlerdir. Beğleri ağâları şekâvetle gasb ve gâretla tenkît Hıristiyanları dahi iştirâk-ı fesâd ve sû-i niyetle ithâm iderek itdirerek merâkize celb ve tahkîk eyledikdensonra ekseriyâ-ı mu'azzezen i'âde iderler. Şöhret bulmuşdur ki bir büyük me'mûr son iki sene zarfında aldığı paralar defter idilmiş "Ermeniler tarafından" ve 17 bin küsûr liraya bâliğ olduğu tahakkuk eylemişdir.

İşte bu hâller bu resmî şekâvetler bil-hâssa Ermeniler arasında gezmekde olan erkân-ı fesâdiyeye âzim ser-rişteler viriyor bir tarafdan bu erkân diğer tarafdan sâir genc Ermeniyân bu ahvâlî hemân güni günine Avrupa ve Amerikadaki ihvân-ı hamiyyet-mendâne ihbâr idiyorlar. İhtimâl ki bu şekâvetler der-bâr-ı şevkete dahi Avrupadan intikâl eyler. Çünki me'mûrlarımız –hesablarına muvâfık gelan– bu ahvâlî kimseye bildirmek istemezler. Bu bâbda Cizvit pâpâslarıda eksik olmadık belalardandır. Ermeni Keldani Süryani hâsılı Katolik dîndâşlarından müteessir oldukça vukûâtı Avrupa Cizvit şirketlerine arz-ı mezâlim yolunda ihbâr itmekten hâlî kalmazlar.

Ahâlî – Müslümanlar umûmen Şâfiî veya mutaassıb olduklarından bize Hanifî Müslümanlara dahi bir nevi nefret ve tereddütle bakarlar. Onlar Si'irdli Vanlı biz ise Osmanlı ya'ni yabancı ve ayrı gayrı görünmekden kurtulamamışız. Ulemâ ve meşâyih-i Ekrâd dahi işbu ayrı gayrılığı muhâfaza iderek te'mîn-i menfaate çalışıyorlar. Bunlar hükûmetin emrine bakmaksızın sellemeh-üs-selâm her yerde efkâr satarak gezerler ve halkın cehlinden bil-istifâde hükûmetin zulmünden, meşrûiyyenin ademinden hatta cum'a içûn ezan-ı sultâniyye hâcet olmadığından bahs iderek halkı hükûmetten tenfîre ve himâyelerinde yaşadıkları ağâlara rabt ve takrîbe çalışıyorlar.

Garibdir ki cum'a günü hutbelerinde hâlîfe-i müslimîne du'âyı hutbeden hariç bırakmak üzre hutbeye ibtidâdan evvel kırâatle bizi iğfâle çalışıyorlar.

Hıristiyanlar. Kürdistan "gâvur"ları bed-baht adamlardır. Şâfiîler nazarında Hıristiyanlara zimmet olmadığından mâl ve cânlarını helâl ya'ni ulemânın fetvâsıyla demleri heder i'tikad olunur. Meger ki bir beğ ya ağânın mevrûs ve müşterî gâvuru oluna Hıristiyan köylüler aliyy-ül-ekser bir Kürd beğinin ağânın mâlı ya'nî Hıristiyanı olur. Ağâ beğ kazândığını alur fakat her hâle karşu cânını "ailesiyle beraber" muhâfaza ider. Hatta bu himâye bahsinde biraz da ilerü varılır ki çok vakit bir beğ ya ağâ gâvurunu muhâfaza uğurunda nüfusunu aşîretini dahi fedâ ider. Bu nâmûs-u merd-âneleri iktizâsıdır. Bu dürlû Hıristiyanlar efendisinin nüfûz ve kuvvetine tâbi' olarak halk ve emsâli arasında o nisbetde nâfiz ve muhterem geçünür. Ancak ağâ beğ kendi gâvurunu her vakt satmak hakkını muhâfaza ider. Beş bin on bin guruş bedel mukabili bir Hıristiyan ailesinin satıldığı çok vaki' olur imiş.

Hâlâ Bedirhanilerin gâvurları – Si'irdde Abuşyanlar dimekle ma 'rûfdur – vaktiyle efendileri gibi nüfûzlu ve sâyelerinde zengin oldukları hâlde muhtâç ve perişân olmuşlardır. Hıristiyanlar – Müslümanlarla beraber yaşadıkları mahâllerde – icrâiyye husûsunda muhakkir olurlar. Bir hâlde ki bir pâpâsın dûçâr-ı hakaret olmaksızın sokaktan geçmesi kolay değildir.

Hâlâ hükûmet-i seniyyemiz iki defa fermân-ı hümâyûn ısdâr eylediği hâlde yiğirmi senedir Keldanilerin kendi mahâllelerinde küçük bir kilisâ inşâ itmeleri müyesser olmamışdır. Ulemâdan birisiyle bu babda mübâhise-i şer'iyyede bulunduk. Nihâyet bize dediği "mâdemki hükûmet bizdedir mümkün değil yaptırmayacağız çünkü onlar da olsa tabiidir ki bize müsâade itmeyecekler". Bu bâbda ulemâ ve meşâyih-i Ekrâd avâma hoş görünmek içûn devlete müşkilât çıkarmaktan fârig olmazlar. Zaten hâlden anlamazlar ki.

Aşâyir efrâdı kasabalar ahâlisinden daha bed-baht ve iki kât müsîbet içindedir. Şehirlerde yalnız me'mûrlarımızın seyyiâtına kâtlanan ahâlî dışarularda fazla olarak ağâlarının beğlerinin dahi tâat ve tekâlîfine boyun eğmeye mecbûr yoksa ma'dûmdur. İşbu aşâyir efrâdının – meskûn olsun olmasın – a'şâr ağnâm gibi tekâlîf-i emriyyeleri her sene evvela bir kere ağâları tarafından ahz ve cibâyet olunur. Sonra sıra hükûmete gelür fakat bu hâlde ağâlar yine me'mûrlara iştirâk iderek hazînenin hukûkunu çalarlar. İşte ekseri bakayâ denilen belaya hep böyle birkaç def'alar tahsîl gören virgûlerin hayâlîdir ki bunlar devletin muvâzene-i mâliyyesini teşkîl iderler. Aşâyir halkı hükûmet-i seniyyenin nüfûz ve himâyesine nâil olmadıkları cihetle ağâlarının masârif-i rûz-merrelerini dahi ifâya mecbûr tutuluyorlar. Ağâların konup göçmek misâfirlerini yedürüp içürmek yâhûd hükûmetten bunları saklayub muhâfaza itmek masârifi olarak dâim-ül-cereyân bir nev' virgûleri daha vardır ki bunlar da vakt u zamaniyle hubûbâttan yün yapağıdan hâsılâtın sülüs mikdârı cibâyet olunarak tesvîye olunur. Zaten güzel civânlar kıymetli mâllar dâimâ ağânın hâkpâyına ma'rûzdur yoksa zevâl muhakkakdır. "Beğ dimek bir kıt'anın hükümdârı ağâ dahi tarafından mensûb me'mûrları bende-gânî dimekdir". Vîrgû-ı temettu' vaktiyle pek nisbetsiz tarh idilmiş olduğundan bir kısım halkın hicret ve felâketine memleketinde hârab ve hâlî kalmasını icâb eylemişdir. Evvelâ emlâk ve arâzî vîrgûleri hîn-i tevzî'de ifrât ü tefrît seyyiesine uğrayarak dâimâ zuafâyı ezmişdir

Yiğirmi otuz bin guruşa kıymetli emlâk ve arâzî (müteneffizânın olmağla) üç beş yüz yâhûd beş bin guruşluk bir hâne ve tarlâ dahi sekizyüz bin guruşluk vîrgûlere tâbi' tutulmuşdur. Çok oluyor ki hâlî kalan bir köyün hârab olmuş bir mülk ve hânenin vîrgûleri bilâ-mûcib komşulara tahmîl ve tahsîl olunur. Bunlar tahammül olunmaz dereceyi buldukça zâvallı fukarâ hâlâs ve firâra şitâbân olarak ve emlâk ve arâzîlerini terk iderek çoluk çocuk hicrete başlar ki bugün – bizim bildiğimiz Si'ird livâsında – gerek bu yüzden gerek aşîret beğlerinin tasallut ve gâretleri yüzünden İslâm Hıristiyân altmış bu kadar karye halkı tağılûb arâzî ve emlâkları berr ü yebân hâline geçmiş vaz' it-teessüf vîrgûleri hâlâ o köyler nâmına ifâ veyâhûd komşularına icrâ oluna gelmişdir. Bu bâbda esâs idâre hepsinin sâbıka vâridât-ı muvâzenesini –devletin ta'dîlât kanûnlarına

rağmen– muhâfaza gayretiyle istifâde ve (... ...)[17] "Temettu" bahsine gelince buda vîrgûler derecesinde yolsuzlukla berâber bil-hâssa kurâ halkını zirâî ezmişdir. Temettu' a'şâr ve ağnâm gibi rüsûmada taalluk idemeyeceği ticâretlere aîd olmak lâzım gelûr ki Kürdistanda ve bildiğimiz sâir-i memâlik-i mahrûsada öyle ticâretle münâsebeti olmayan köylilere hatta rencberlere bile emlâk ve arâzî vîrgûleri kadar ve ba'zen daha ziyâde temettu' tarh ve tahmîl olunmuşdur. Daimâ devleti şaşırtan bakayânın bir menba'ıda iş bu yolsuz vîrgû ve temettu' dâhiyesidir. Gerek bu yolsuz tevzî'ler gerek ağâlar beğler nâmına yapılan muharrer tahsîl ve cibâyetler devletin mâliyyesini yanlış hesâblara sevk itmişdir. Si'irdde bulunduğumuz zamanlar müretebbât-ı umûmiyyen livânın aslını tahsîlini muvâzene eyledik. Otuz iki yûk emvâl-i umûmiyyeden nihâyet –her sene (...)[18] mâile olarak– on sekiz yûk kadar tahsîlât olabildiğini gördük. Buna mukabil vârid olan havâlât ise hemân altmış yûke karîb olmağla icâb-ı maslahat veya şâyân-ı hayret soyluluğunu düşündük. Bereket virsûnki seneden seneye tâşûb giden bakıyye-i havâlât senesi emvâline hasr idilerek mazînin hâle taalluku kesilmiş ve bu vechle iyi kötü devam iderek bir muvâzene-i mâliyye dahi karârını muhâfaza itmekde bulunmuşdur.

Lâhike – idâre-i hâzıra menâbi'ini taharrî iderken oralarda dolaşan pâpâslarla ba'zı igvâtın hâl ve şânlarından bahs itmeği fâidelî kıyâs eyledim.

Buralarda gizliden gizliye işler ve günden güne temekkün ve tevessü' eyler iki dâhiye vardır ki bil'âhire idâre-i şuûn-ı devlete veyâhûd şekl-i hükûmete taallukları mahsûs olmağla aciz-ane arz ve izbâr olunur: birincisi ki ecnebi Cizvît pâpâslarıdır bunlar –merkezi Musulda olmak üzre– Diyarbekir Bitlis Hakkârî Van vilâyât ve kıt'alarında ale-l-umûm köylü câhil Hıristiyanlarla ba'zı müslimân üzerinde icrâ-yı te'sîr itmekdedirler. Bu pâpâslar mezkûr vilâyâtın hemân her kazâ ve karyesine intişâr iderek her yerde birer ikişer bulunmaktadır. Bu pâpâslar Avrupadan kendilerini tard ve ihrâc eylayan ecnebi konsolosların himâye-i mahsûselerine ve biler bilinmezim ba'zı Osmanlı me'mûrlarımızın –tavsiye ve hediyelerle– teveccüh ve mahremiyyetlerine muvaffakıyyetle mazhar-ı muavenet olurlar. Bu pâpâslar şu muvaffakiyyetlerinden bil-istifâde "bizim hükûmetde nufûz ve i'tibârımız vardır sizi himâye ideriz vîrgûden kurtarırız" vadilerinde dolaşarak vakt vakt zavâllı köylileri Katolik olmağâ sevk iderler. Bu hâl bir tâkım yerli Hıristiyanlara fenâ te'sîr idiyor. Gâlibâ beş sene kadar evvel pâpâyı ziyâret eylayan Katolik patriği Azâryan Aks Pâpâ tarafından Şark Hıristiyanlarına "Kondak" ta'bîr olunur mukaddes-i vesâyâ ve beyân-nâmeli hâsıl olarak avdet eylemiş. Buralarca intişâr eylayan meâline göre

17- Burada iki kelime okunamamıştır.

18- Bir kelime okunamamıştır.

"Şark Hristiyanları Roma kilisâsına i'tikad eyledikleri hâlde Pâpâlığın nüfûzı berekâtıyla mâddî ma'nevî hürriyyetleri îâde ve kendileri himâye kılınacağı" sarâhaten va'd olunmuş. Bunun böylece kırâati hükûmetin gafletine atf olunarak kilisâlarda heyecânı mûcib olmuşdur.

Düyûn-ı umûmiyye meclis-i idâre a'zâsı "Hâlârsis" olup Cizvît Dominiken şirketinin müessir a'zâlarından bulunan mösyö "Berje"nin buralardaki pâpâslarla o yolda açık deşifreli muhâberesi eksik olmamakda ve hükûmetce güşâd olunan ba'zı posta evrâkında pâpâslara müsâid büyücek düyûn-ı umûmiyye me'mûrları tavsiye idilmekde olduğu görülmüşdür.

Bu pâpâslar hükûmetin gaflet ve mu'âvenetiyle senede birkaç def'a devre çıkarak efkâr satarlar. Musulda serbest matbûaları ve hemân bilâ-kayd ü şart sıbyan ve inâs mektebleri vardır. İslâm kızlarının terbiyen ecânibe bırakılması efkâr-ı islâmı dâg-dâr ideceği gibi Süryani Keldani ve Ermeni çocuklarının dahi efkâr-ı ecânibe terk olunması hükûmetin kaydsızlığına haml olunmakdadır. Ahvâl-i mezkûrenin cereyân itmekde olduğu mahâll ve mevâki'le ahâlinin vahşet ve cehâletleri ecânibin makasid-ı mezkûreyi himâye itmeleri me'mûrlarımızın vukûfsuz ve aciz-âne bulunmâları erbâb-ı hamiyyete cebel-i Lübnanın mevki' ve tarihini ihtâr eylemekdedir.

Diğer tarafdan bu pâpâslar arasıra geşt-u güzârlarında agavâta dahi uğrayarak hediyeler takdîm iderler ki bahsimizin ikincisi dahi bunlara müteallik olacakdır.

Si'ird livâsının şark tarafında vaki' olup vaktiyle Bedirhânların cevelângâh şekâvetleri bulunan "Bohtan" kıt'asında hâl ve mevki'den bil-istifâde yeni Bedirhânlar gibi zuhûr etmeye çalışur ağâdan eksîk olmuyor. Bunlar da gârat ve çâpûl fikrini muhâfaza itmek üzere sa'b-ül-menâl mevâki'e sokulmuş olmağla beraber içlerinde okur yazar ve daha garibi devlet-i aliyyemizin tarihini ve keyfiyyet-i zuhûrunu tedkîk eyler ukalâ'da bulunmakdadır.

Bunlardan Ağâ-yı Sor diye meşhûr olan Mehmed Ağâ ve Betvan ağâsı Mehmed Mısto ve Cizreli Mısto Pâşâ müsellâha-i eşkiyâ olmak üzere mühimmlerinden ad olunabiliyorlar.

Bunlardan iki Mıstolar dâima murâkabe ve muhârebe üzere bulunduklarından "Eruh" kazâsı Deyr-i gûl nâhiyesi hâsılı yayla güzergâhları bu yönde hâlâ yetmiş seksân kadar kurâ harâb ve ahâlîden hâlî bulunmaktadır. Ağâ-yı Sor bunların okur yazar ukalâsından bulunmağla "devletmeâb dahi bizim gibi aşîret ağâlığından zuhûr itmişdir" fikrini ara sıra sarf itmekden fârig olamaz. Bunların etrafında gârat ve çâpûl itmek üzere mahsûs eşkiyâları vardır ki akab sirkat eyledikleri eşyâ ve hayvânatı

ağânın merkezine götürüb teslim iderler ve cümlesi bir nevi 'taksîme tâbi' olurlar. Bunlar gerek böyle şekâvetlerden ve gerek sair ahâlî ve hükûmetden cebr ve cibâyet idegeldikleri emvâl sayesinde zengin olduklarından hayli esliha-i cedideye dahi mâlik olmuşlardır.

Ağâ-yı Sor Şırnak merkezinde otuz kırk odayı şâmil kâr-gîr bir hâne yâhûd kal'a inşâ itmişdir ki buraya vârid olacak hükûmet me'mûrlarını "kaim-makamlar mutasarrıflar gibi" kolay kolay huzûruna kabûl itmez veyâhûd bir iki gün sonra birkaç dakikalık bir kabule müsâade ider sonra gaib olurmuş. Ağâ-yı Sorun dâire-i nüfûzu kısmen Si'ird livâsında ise de ekseri Hakkari Van cihetlerinde olmak üzere üçyüz kadar kurâyı şâmil olmaktadır.

Ba'zı efkâra göre bunlar üzerinde hükûmet-ı seniyyemizin tesîsi veya temîn-i nüfûzuyla men'-i şekâvet ve tasallutları bir tarîkin vucûduna vâbestedir.

Bu tarîk Van Hakkari Bitlis vilâyetlerinin temîn-i râhat ve asâyişi ve Diyarbekir Musul vilâyetleriyle beraber cümlesinin tevsî'-i ticâretleri nokta-i nazarından pek mühim olacakdır.

Diyorlar ki bu tarîk Bohtan nehrinin Dicleye karîb bir noktasından berren ile Bohtan kıt'asına duhûl iderek ve Deyr-i gûl Şırnak nâhiyelerinden geçerek Hakkari Van vilâyetlerine müntehi olacak ve münâsib mevki'leri bit-tab' der-bendlerle te'yîd kılınacakdır. Ba'zı yerlerce böyle yolların güşâdı mühim olsa gerekdir.

Mütâlaa. Kürdistan da hukûk ve vezâif müsâvât üzere ta'yîn olunarak genç me'mûrlara tevdî' olmalı ve bunlara iki kat maâş virilmelidir.

Ahâlî mekâtib ve maârifde teşrîk olunarak hükûmetin mezheb ve lisân-i resmîyyesi te'yîd idilmeli ve hükûmetin ruhsat-ı mahsûsası olmadıkça meşâyih ve ruhbânın irşâd ve cevelânları men' olunmalıdır.

Sâbık-ı Si'ird hâlâ Sason Nâibi

Ahmed Fazıl 7 Eylül sene 311

Mühür